
Dilema univerzit: Velké, nebo dobré?

Dilema univerzit: Velké, nebo dobré?

LIDOVÉ NOVINY

27.02.2010, autor: Marek Skovajsa

V severozápadní Evropě a USA byla idea masové vysoké školy už dávno opuštěna

České vysoké školy mají od vlády zadání stát se světovými.

Ekonomické podmínky jejich fungování však nejvyšší kvalitě stále nepřejí.

Prvotřídní, mezi nejlepšími v EU, světové úrovně, excelentní - takovými a podobnými výrazy se to jen hemží v dokumentech ministerstva školství, které se zabývá nadějnou současností a skvělou budoucností českých vysokých škol. Rétorika excelence však moc neladí se skutečnou politikou ministerstva v posledních letech, která se nesla ve znamení razantního kvantitativního nárůstu počtu studentů. I když absolutní výdaje na vysoké školství skutečně vcelku výrazně rostly, potenciálně pozitivní důsledky tohoto vývoje pohltil téměř stejně rychlý nárůst počtu studentů. Výdaje na vysoké školství vzrostly mezi lety 2003 a 2008 o solidních 156 %, ale ve stejné době narostly počty studentů veřejných vysokých škol o 144 %. Vysokým školám se tak sice zvětšily jejich rozpočty, ale nedostatek financí tím nevyřešily.

Vysokoškolská pracovníci u nás vydělávají o něco více, než je celostátní průměr, a nemohou si tedy úplně stěžovat. Se západní situací máme společného aspoň tolik, že je výrazně lepší být vysokoškolským učitelem než prodavačem v supermarketu. To ovšem ještě není světovost ani excelence.

Bádání a výuka jsou silně internacionalizované a konkurence v nich je neúprosná. O mezinárodním úspěchu rozhoduje mimo jiné i to, zda akademické instituce dobře fungují a jednotlivci jsou dostatečně ekonomicky zajištěni na to, aby mohli vynaložit všechnu potřebnou energii na soutěž s těmi, kteří jsou na tom v celosvětovém srovnání nejlépe. Pro něco takového ovšem zatím předpoklady splněny nejsou. V západní Evropě jsou ceny pouze asi 1,4krát vyšší než u nás a v USA skoro stejné, ale platy na univerzitách tam jsou vyšší přibližně čtyřikrát. Soubor ve světovém akademickém ringu tak není už z ekonomických důvodů ani zdaleka vyrovnaný. "Svět" nám kamsi utekl. České univerzity jsou na tom podobně jako celá země: celosvětově spíše v první polovině, ovšem ve srovnání s nejlepšími dost pozadu. Rozdíl mezi nimi a předními západními institucemi vynikne srovnáním velikosti prostředků, kterými disponují v přepočtu na studenta, a to i po zohlednění rozdílné kupní síly. Měřeno paritou kupní síly na obyvatele "vyrábí" Německo o polovinu více než Česko, ale rozdíly ve financování univerzit jsou výraznější.

Rozpočet Univerzity Karlovy (51 000 studentů) činil v roce 2008 7,6 miliardy Kč. Rozpočet Univerzity v Cambridge, v současnosti nejčastěji hodnocené v různých žebříčcích jako nejlepší evropská univerzita, činil v roce 2008 v přepočtu 31 miliardy Kč při pouze 18 000 studentech.

Lépe než české jsou financovány i německé univerzity, které si neustále stěžují na nedostatek financí. Například Humboldtova univerzita v Berlíně měla rozpočet o dvě třetiny miliardy vyšší než UK (8,3 miliardy), ale studentů jen 28 000.

Další velká česká univerzita, Masarykova univerzita v Brně, v roce 2008 hospodařila s 3,9 miliardy korun při 40 000 studentech. Ve srovnání s podobně velkými německými univerzitami je na tom opět výrazně hůře. Při 45 000 studentech

měla Univerzita v Mnichově, podle různých hodnocení jedna z pěti nejlepších německých univerzit, rozpočet 9,9 miliardy Kč a Univerzita v Kolíně nad Rýnem 11,9 miliardy Kč.

Srovnáme-li podíly celkových prostředků připadající na jednoho studenta, Cambridge je na tom samozřejmě výrazně, dokonce 12krát lépe než UK. Srovnání s nejlepšími a nejbohatšími americkými univerzitami dopadá pro české univerzity ještě nepříznivěji a ještě méně nadějně se zdají vyhlídky, že jim budou moci úspěšně konkurovat. Roční rozpočet například Yaleovy univerzity v roce 2008 byl 41 miliard korun, což znamená, že při relativně nízkém počtu studentů, jež je na špičkových amerických univerzitách běžný (na Yale konkrétně 11 500), má v přepočtu na studenta Yaleova univerzita 24krát větší prostředky než Univerzita Karlova a 37krát větší než Masarykova Univerzita.

Porovnání s německými univerzitami však ukazuje, že rozdíly vůči Západu nemusí být vždy tolik propastné. Univerzita v Kolíně nad Rýnem má v přepočtu na studenta 3krát více prostředků než MU a Humboldtova univerzita je na tom už jen 2krát lépe než UK.

Pro kvalitu výuky i vědecké práce učitelů je důležitý poměr mezi počtem učitelů a počtem studentů. Sám o sobě tento poměr ještě o skutečné kvalitě výuky nic neříká. Výuka na školách s nízkým počtem studentů na učitele může být výrazně omezená ve prospěch výzkumu a publikační aktivity akademiků, kteří se zajímají zejména o vlastní kariéru a délku seznamu svých publikací. Naopak i tam, kde na jednoho učitele připadá větší množství studentů, mohou být organizace výuky a nasazení personálu takové, že kontakt studentů s učitelem existuje a je poměrně intenzivní. Avšak školy, které dlouhodobě udržují vysoké počty studentů na učitele, riskují, že si svoje učitele zničí. Přetížení akademici zanedbávají intenzivní studium a četbu, neobnovují své kurzy, nemají čas držet krok s vývojem svého oboru a zhoršuje se jejich vědecký výkon. Je pro ně čím dál tím obtížnější dosáhnout ve výzkumu, ale i ve výuce světové úrovně.

Naopak čím je počet studentů na učitele nižší, tím menší a osobněji vedené mohou být kurzy, tím širší výběr předmětů může univerzita nabízet a tím více se učitelé mohou věnovat přípravě na výuku i vědě. Velké úvodní přednášky se klidně mohou konat na fotbalových stadionech a přenášet do mnoha přednáškových sálů po internetu. Ale vedle masových forem výuky existuje celá řada úzkých profilů, které univerzity nemohou úplně odbourat, pokud si chtějí uchovat kvalitu. Pro studenty, zvláště ty pokročilejší, jsou důležité předměty vedené formou seminářů pro omezený počet účastníků a také individuální kontakt s učitelem při konzultacích a vědecké spolupráci. Kritické jsou bakalářské, diplomové a dizertační práce. Zvládnout tři do roka je hračka. Co když jich však je deset, patnáct nebo dvacet? Kvalita vedení a hodnocení musí nutně klesat.

Na už zmíněných univerzitách vycházel poměr učitelé/studenti takto: na Yale připadali na jednoho učitele 3 studenti, na Cambridge 6 studentů, v Mnichově 13, v Berlíně a na UK 14 a na MU 28 studentů. Tato čísla znamenají například to, že učitel působící v tříletém bakalářském oboru by na škole typu Yale vedl jednu bakalářskou práci ročně, na Cambridge 2 (ovšem v USA ani Británii se bakalářské práce obvykle nepiší), na UK 4 nebo 5 a na MU 9. Na českých univerzitách jsou průměrné počty závěrečných prací na jednoho učitele zvyšovány dvouletými magisterskými programy a naopak je snižují pětileté magisterské programy a skutečnost, že někteří studenti studium nedokončí.

O platech a lidech Výkon akademických pracovníků přirozeně souvisí s relativní přitažlivostí výhod, které zaměstnání na univerzitě může přinést. Tento problém se nedá zredukovat pouze na finanční ohodnocení, ale otázka platů je důležitá. Podle výročních zpráv našich dvou největších univerzit činila v roce 2008 průměrná mzda na Masarykově univerzitě 36 000 Kč (tedy asi 150% brněnského průměru) a na Univerzitě Karlově necelých 28 000 Kč pro všechny zaměstnance (mírně pod průměrnou mzdou v Praze) a 33 000 Kč pro akademické pracovníky. Mzdy nastupujících mladých učitelů a vědců však jsou výrazně nižší. V humanitních oborech se často pohybují kolem 16 000 Kč, mladý asistent s titulem Ph. D. si může gratulovat, když dostane nástupní plat 20 000 Kč.

V Německu činil kolem roku 2004 podle údajů ze studie publikované Centrem pro výzkum vysokého školství na Univerzitě v Kasselu plat 30letého asistenta nebo vědeckého pracovníka v přepočtu asi 85 000 Kč, tzv. juniorprofesorů (nový titul pro obzvláště výkonné postdoktorácké akademiky) 95 000 Kč a plat profesora 160 000 Kč měsíčně. V Británii jsou platy podobné. I v těchto zemích se však potýkají s odlivem mozků za oceán kvůli nízkému ohodnocení ve srovnání s americkými univerzitami. Podle listu The Chronicle of Higher Education byly v loňském roce průměrné měsíční mzdy na nejvyšších amerických univerzitách v závislosti na pozici následující: asistent - 115 000 Kč, docent - 135 000 Kč, profesor - 220 000 Kč (příklad Brown University).

Situace v USA se odlišuje od Evropy ještě výrazněji tím, že příjmy jsou v americké společnosti rozvrstveny nerovnoměrněji a univerzity představují mnohem zajímavější příležitost k sociálnímu vzestupu. Asistent na špičkové americké univerzitě pobírá 280 % průměrné americké mzdy a americký profesor dokonce 550 %. V Německu naproti tomu juniorprofesor vydělává pouze 115 % průměrné německé mzdy a německý profesor 200 %. České poměry se v relativních číslech blíží k německým, ale nejsou vzácné případy, kdy akademici mají platy výrazně nižší, než je národní nebo místní průměr. V Praze je mzda mladých akademických pracovníků zhruba na úrovni 70 % pražského průměru. Takové podmínky mnoho talentovaných lidí od akademické dráhy spolehlivě odradí.

Skromný cíl: Německo Předchozí srovnání ukazuje, že představa o tom, že by české vysoké školy mohly dohnat americké univerzity, je mírně řečeno nerealistická. Mnohem realističtější je usilovat aspoň o přiblížení poměrům v Německu. Ani to však není snadné. České univerzity získávají prostředky zejména za počty studentů, na které ministerstvo školství přispívá paušální částkou "na hlavu", a z grantů na vědu. V poslední době se hodně mluví o tom, že špičkové univerzity musí dělat špičkovou vědu. To je jistě správné, ale ani výraznějším zvýšením dosud nedostatečného rozpočtu na výzkum se problém podfinancované výuky nevyřeší. Prostředky na vědu nemohou dotovat pedagogické aktivity, účast vědeckých pracovníků na výuce musí být omezená, mají-li dělat skutečně kvalitní vědu. Vyšší prostředky na výzkum se pozitivně promítají zejména do výuky doktorandských studentů, kteří jsou vlastně začínajícími výzkumníky,

ale těžko si představit, jak by se do skutečné vědecké práce dali zapojit bakalářští studenti, kterých je na univerzitách většina.

Základním dilematem pro univerzity tak zůstává volba mezi příliš vysokými počty studentů a příliš nízkými platy. Dvě největší české univerzity se pokoušejí dilema obejít různými způsoby a s rozdílnými výsledky. Masarykova univerzita nabízí v relativních číslech slušné platy, ale počet studentů na učitele je vysoký. Na UK je tento poměr podobný (ne zrovna ideální) situaci v Německu, ale platy jsou příliš nízké. Při rozpočtu srovnatelném s Humboldtovou univerzitou UK zaměstnává téměř dvojnásobek učitelů, ale platí jim výrazně nižší mzdy a přitom má 1,8krát více studentů.

Není snadné říci, který z těchto modelů je lepší. V určitém smyslu se "brněnský" model jeví jako menší zlo. Nadprůměrné mzdy přitahují schopné a pracovité jedince, kteří jsou ochotni se naplno věnovat své pedagogické a vědecké práci. "Pražský" model, kdy mzdy většiny pracovníků jsou pod místním průměrem, způsobuje řadu patologií: nízkou pracovní motivaci, nedostatečnou loajalitu k zaměstnavateli, kupení úvazků, přivydělávání si různými vedlejšími aktivitami. V Brně může být náročné udržet kvalitu výuky při příliš velkých počtech studentů, v Praze je vůbec problémem získat dostatek maximálně výkonných a motivovaných učitelů.

Dosavadní strategie používaná českými univerzitami pro zvýšení příjmů z veřejných rozpočtů spočívala především v nárůstu počtu studentů. To byla strategie za podmínek vytvořených ministerstvem školství nevyhnutelná, ale nikoli ideální. Neplatí, že univerzita je tím lepší, čím více má studentů. V severozápadní Evropě a USA byla idea masové vysoké školy už dávno opuštěna. Oxford i Harvard mají kolem 20 000 studentů. Počty studentů na českých univerzitách dramaticky vzrostly, ale univerzity tím své problémy nevyřešily a způsobily si nové, spojené se zmasověním. Problém je v nedostatečné výši státního příspěvku na studenta, který se nedá vyřešit uzpůsobením výuky tak, aby nebylo nutné přijímat mnoho nových učitelů a těm stávajícím se mohly zvýšit platy. Dá se také pochybovat o tom, že z expanze vysokoškolského systému mají prospěch studenti. Více mladých lidí má možnost studovat, ale kvalita jejich studia není často vysoká, což mnozí zjistí, až když se dostanou na studia na dobrou univerzitu do zahraničí. Poražení jsou učitelé: jejich představy o kvalitní vysokoškolské výuce jsou v masových podmínkách nerealizovatelné. Jediným vítězem je tak vláda a politické strany, které se mohou chlubit strmým nárůstem počtu studujících. Pokud by ministerstvo školství chtělo pomoci dalšímu rozvoji českého vysokého školství, mělo by zvyšovat dotace na výuku tak, aby školy mohly snížit stavy svých studentů na rozumné množství. Poměr mezi prostředky univerzit, počty učitelů a počty studentů by se mohl postupně přibližovat aspoň situaci v Německu. Okolnosti si to vynutí: na vysokých školách dnes studuje celých 60 % čerstvých absolventů středních škol a jejich počty v dalších letech prudce klesnou.

Masarykova univerzita v Brně nabízí v relativních číslech slušné platy, ale počet studentů na učitele je vysoký. Na pražské Univerzitě Karlově je tento poměr podobný situaci v Německu, ale platy jsou příliš nízké.